

HALÁSZ LÁSZLÓ

MTA Pszichológiai Intézete, Budapest

ÁLTALÁNOS ÉS SZEMÉLYES JELENTÉS AZ IRODALMI MEGÉRTÉSBEN¹

BARTLETT (1985) úttörő kutatásai kimutatták, hogy világméretűnket mennyire áthatják személyes és idioszinkrátikus tényezők. Céldiszpozíciók, társas attitűdök, önértékelések és várakozások mind megtalálhatók a prototipikus absztrakciók és séma-alapú vonatkozások között (HAMILTON, 1983). Még a hasonló iskolázottságú olvasók is közösségi forrásokat használnak a saját szükségleteik, diszpozícióik, értékeik és személyes céljaik kielégítésére — állapítja meg KINTGEN és HOLLAND (1984) egy olvasó befogadási folyamatának vizsgálatával. Bizonyos tekintetben az értelmező szövegfeldolgozás mindig önelemző. Az irodalmi befogadás során az öntudat élessége ingadozhat. Ha valaki saját énjének megfelelő (self-releváns) szövegelemeket fedez fel, az önreflexió és az elaboráció mértéke nő és az önérvényesítés élményét éli át — akár önképe megerősödése, akár megingása révén.

Ebből a szempontból az olvasó empátiáján kívül a ráemlékezések szintén igen fontosak. SCHANK gondolatai alapján (1982), BLACK és SEIFERT (1985), SEIFERT, ABELSON és MCKOON (1986) szöveg-megértési kutatásaikban hangsúlyozzák, hogy az olvasó akkor ért meg egy történetet, amikor saját odaillő tapasztalatait mozgásba hozza. A „jó irodalom” az olvasó ráemlékezéseit mozgósítja, amelyek a saját életéből erednek. Úgy látszik, hogy ezek a folyamatok gazdagítják irodalmi élményünket és segítenek ellensúlyozni korlátainkat azáltal, hogy képessé tesz-

---

¹ A kutatás az OTKA 2601 számú téma keretében folyt.

nek fiktív jellemekkel, helyzetekkel vagy nézőpontokkal azonosulni vagy involválódni, noha idioszinkrátikus vagy torz percepciót is okozhatnak. Ugyanakkor mind az empátia, mind a ráemlékezés vizsgálata lehetővé teszi, hogy a kognitív és affektív tényezőket egyszerre tanulmányozhassuk az irodalmi befogadásban.

E célt szem előtt tartva végeztem egy kísérletsorozatot, hogy kimutassam a self-releváns információfeldolgozás néhány sajátosságát irodalmi vs. nem irodalmi szövegmegértésben. Az első kísérletben az irodalmi hős felfogásában az empátiát és azonosulást vizsgáltam, egy elbeszélést és annak kivonatolt változatait alkalmazva. Mind az affektív változókat (a hő-sökre irányuló érzelmeket és érzelmi állapotokat), mind a kognitív változókat (képzeletbeli empátikus helyzeteket) mértük (HALÁSZ, 1986). A második kísérletben egy elbeszélés és egy hasonló tárgyú és terjedelmű magyarázó szöveg hatását, valamint a verbalizált ráemlékezéseket vizsgáltuk különböző körülmények között (HALÁSZ, 1990). Kimutattuk, hogy bár az idioszinkrasiák fontos szerepet játszanak még egy hagyományos elbeszélés self-releváns feldolgozásában is, a hatás varianciájának jelentős része a szöveg jellegzetességeinek számlájára írható. Ugyancsak kimutattuk, hogy az irodalmi szöveg nagyobb hatást gyakorol az olvasó selfjére, mert a szövegnek többféle kontextusra utaló kulcsingere és többféle lehetséges jelentése van. Az empátia és a ráemlékezések az olvasás során a szövegmegértéshez annyiban járulnak hozzá, amennyiben az olvasó identitásának gazdagítása a szöveg kulcsingereinek a folyamányaként zajlik le.

Az olvasó gazdagítása úgy tekinthető, mint a művészi tevékenységek-nél felfedezhető általánosabb jelenség sajátos esete. KREITLER és KREITLER (1987) rámutatnak, hogy a művészetekkel kapcsolatos kognitív gazdagodás döntő összetevője a személyes jelentések növekedése. Amikor a kutatók bizonyos művészetek iránt aktívan érdeklődő személyeket kontrollszemélyekkel hasonlítottak össze, az előbbi csoport nagyobb mértékben adott személyes jelentéseket változó szóbeli ingerekre, mint az utóbbi. De nem volt különbség a két csoport között a jelentések tartalmában és mértékében általában. Más szóval, a művészetek iránti érdeklődés növeli a személyes, de nem a lexikális (általános) jelentéseket.

KREITLER és KREITLER alapvető kísérleti feladata (1968, 1976, 1990) abból állt, hogy a kísérleti személyt megkérték, hogy egy standard készlet jelentését közöljék egy képzeletbeli másik személlyel. A személyek válaszait jelentésegységekre bontották. Egy egység két elemből áll: a referensből, a kommunikáció tárgyából és a jelentés-értékből, ami a refe-

renstre vonatkozik. Például: „Jánosnak sok pénze van” jelentésegységben „János” a referens, a „sok pénze van” a jelentésérték.

A jelentéselemzés négy változó tisztázásra irányul.

1. A *jelentésdimenziók* a referensre vonatkozó általános tartalmi kategóriák. Huszonkét dimenziót határoznak meg a szerzők, nevezetesen: kontextuális utalás; belefoglalási tartomány; funkció, szándék vagy szerep; cselekvés és cselekvési lehetőségek; történés és végrehajtás módja; okok és előzmények; eredmények és következmények; alkalmazási tartomány; anyag; szerkezet; állapot és állapotváltozások; súly; terjedelem; mennyiség és szám; helyi minőségek; idői minőségek; birtoklás és hozzátartozás; fejlődés; érzékleti minőségek; érzések és érzelmek; ítéletek és értékelések; kognitív minőségek és cselekvések (a részleteket lásd KREITLER és KREITLER, 1990, 20–23. o.).

2. A viszonytípusok „jellemzik azt a módot, ahogyan bármelyik jelentésdimenzió jelentésértéke a referenshez viszonyul” (KREITLER és KREITLER, 1990, 26. o.).

A viszonytípusokhoz szorosan kapcsolódik a *jelentésmód*. Az attributív és összehasonlító viszonyok interperszonálisan osztott hagyományos jelentést közölnek; ezek az általános (lexikális) módhoz tartoznak. Másfelől a példázó-illusztratív és metaforikus-szimbolikus viszonyok szubjektív, nem konvencionális jelentéseket közölnek; ezek a személyes módhoz tartoznak.

3. A viszonyformák „a jelentésértékek viszonyát a referensekhez logikai-formális szempontból” mutatják (KREITLER és KREITLER, 1990, 29. o.); például pozitív viszony.

4. Az áthelyeződések mutatják a referens változásait az egyik jelentésértéktől a másikig. Például: az aktuális referens az előző referens tagadása.

A változók relevanciájára, a jelentésrendszer átfogó jellegére tekintettel, az irodalmi megértésben a jelentésdimenziókról és általános (lexikális) vagy személyes módjukról két kísérletet végeztem. A folyamatosságot hangsúlyozva, ugyanazt a kísérleti anyagot használtam, mint korábban (HALÁSZ, 1990). A standard kérdőív használatán kívül,¹ egy irodalmi és

1 Ezúton is köszönetemet fejezem ki Hans és Shulamith Kreitlernek tanácsaikért.

egy magyarázó szöveg jelentését szintén mértem, a kérdőívben alkalmazott instrukciók segítségével. Az eredmények megmutatják, hogy a két szöveg által aktivált jelentésdimenziók hogyan viszonylanak egymáshoz; hogyan viszonylanak magának a két szövegnek a jelentésdimenzióihoz és hogyan viszonylanak a standard kérdőívre adott jelentésekhez, a kísérleti személyek iskolázottságától függően.

1. KÍSÉRLET

MÓDSZER

Kísérleti személyek

57 tanuló vett részt, Budapest egyik jó hírű gimnáziumából, 25 fiú és 32 lány, átlagéletkoruk 17 év.

Kísérleti anyag

A *standard jelentés-kérdőív* 11 kifejezésből áll: alkotni, utca, élet, kerékpár, érzés, venni-vinni, barátság, művészet, gyilkolni, tenger (óceán), telefon.

Az irodalmi szöveget Franz Kafka: *A keselyű* című parabolája képviselte. Ez egy bonyolult, metaforikus szöveg, meglehetősen rövid (kb. 260 szó), első szám egyes személyben mondja el a történetet. A magyarázó szöveg egy hasonló terjedelmű ismeretközlő szöveg *A vándorsólyomról*, amelyet David Black írt. Ebben szintén egy ragadozómadárnak jut kitüntetett szerep, ugyanakkor a szöveg jelentős része leíró — bár (drámai) eseményeket örökít meg.

Eljárás

Az összes k.sz. megkapta a standard jelentés-kérdőívet. Az utasítás az alábbi volt:

„Ebben a kérdőívben szavak sorával találkozik. Az a feladata, hogy mindegyik szó jelentését közölje. Képzeld el valakit (bármilyen személyt választhat, akit akar), aki nem ismeri az adott szó jelentését, de érti a nyelvet és olyan kifejezési módokat, mint rajzok vagy gesztusok. Közölje ezzel a személlyel mindegyik szónak a jelentését — mind az *általánosan elfogadott jelentést* (amit általában jelent), mind a *személyes jelentést* (amit személyesen Önnek jelent).

Bármilyen közlési eszközt használhat; szavakat, rajzokat, rajzok leírásait, mozgásokat stb. A fő dolog, hogy a másik személy megértse, amit a szó általában és Önnek jelent.

Kérjük, ne használjon másik nyelvből vett fordításokat és ne adjon pusztán asszociációkat, hanem próbálja meg kifejezni az *általános és személyes* jelentéseket.”

Néhány nap múlva ugyanezeknek a k.sz.-eknek két csoportban átadtuk a szövegeket. Mindegyik csoport csak az egyik szöveget olvasta, anélkül, hogy a szerző nevééről és egy másik szöveg létéről tudomásuk lett volna. A szövegek három részre voltak tagolva, hasonlóan korábbi idézett kísérletemhez. Míg az irodalmi szövegben a tagolás alapját az epizódok, a magyarázó szövegben nagyobb gondolategységek alkották. Ily módon a k.sz.-ek válaszaikat meglehetősen rövid szövegegységek elolvasása után nyomban közölték (1. és 2. melléklet).

Az instrukciók a standard kérdőíveihez hasonlítottak, két mondat kivételével, az elején:

„Egy szöveget kap három részre bontva. Feladata, hogy mindegyik rész jelentését közölje. Képzелjen...” (később a „szó” helyett „szöveg” szerepelt).

Ezután a szöveg első részét adtuk át, egy megerősítő instrukció kíséretében. „Tehát feladata, hogy a szöveg most olvasott részének *általánosan elfogadott jelentését és személyes jelentését* közölje. Újraolvashatja a teljes instrukciót és magát a szöveget is, ha kívánja.”

Miután mindegyik k.sz. válaszolt, a szöveg második részére vonatkozó instrukció és maga a szöveg volt olvasható; végül a k.sz.-ek válaszait követően ugyanez az eljárás ismétlődött a harmadik részre vonatkozóan. A kísérletet bármiféle időkorlát nélkül csoportülésben végeztük, maximum 12 k.sz. vett részt egy-egy alkalommal.

A válaszok kategorizálása KREITLER és KREITLER (1990) rendszere szerint történt. (A kategorizációt részletesen megvilágító példákat lásd a 3. mellékletben).

EREDMÉNYEK

A k. sz.-ek, akik utóbb *A keselyű* és akik *A vándorsólyom* címűt olvasták, nagyon hasonló gyakoriságú jelentésegységeket adtak a standard kérdőív

megválaszolása során. Az általános mód összes egységeinek a gyakorisága sokkal nagyobb volt, mint a személyes módé (1. táblázat).

A keselyű és *A vándorsólyom* szövegeket olvasó csoportok jelentésgyakorisága az általános módban nagyon hasonló volt. Azonban *A keselyűt* olvasó csoport majdnem azonos gyakoriságú személyes és általános jelentést rendelt a szövegekhez, míg *A vándorsólymot* olvasó csoport jelentésgyakorisága általános módban szignifikánsan nagyobb volt, mint a személyes módban (2. táblázat). Más szóval, a személyes jelentések sokkal gyakrabban fordultak elő az irodalmi szöveg olvasóinál, akik valóban irodalminak ítélték olvasmányukat. Mint korábbi vizsgálatomban (HALÁSZ, 1990) beigazolódott, anélkül, hogy a szerzőt ismerték volna, anélkül, hogy a szöveg jellegzetességeiről bármiféle sajátos információ rendelkezésükre állt volna és anélkül, hogy a k.sz.-eket kontextuális vagy perspektíva-hatások befolyásolták volna, *A keselyűt* olvasók sokkal magasabb pontszámot adtak a szövegre az irodalmiság és alacsonyabbat a tudományosság dimenzióin, mint a *A vándorsólyom* olvasói tették azt az általuk olvasott szöveggel.

1. táblázat

A standard jelentés-kérdőívre adott jelentésegységek összgyakorisága a gimnáziumi tanulóknál

A <i>keselyű</i> csoport N= 29	általános: 1167 személyes: 260	☐ .01*	általános/személyes index: 4.49
A <i>vándorsólyom</i> csoport N= 24	általános: 942 (1140) ** személyes: 192 (232) **	☐ .01	általános/személyes index: 4.90

* előjelpróba (csak a $p > .05$ szintű különbségek feltüntetésével)

** A keselyű csoport létszámának megfelelően korrigált gyakoriság

2. táblázat

A szövegekre adott jelentések összgyakorisága gimnazistáknál

A <i>keselyű</i> csoport N= 29	általános: 288 személyes: 273	☐ .001	általános/személyes index: 1.05
A <i>vándorsólyom</i> csoport N= 28***	általános: 320 (331)** személyes: 105 (109)**	☐ .01	általános/személyes index: 3.04

* előjelpróba (csak a $p > .05$ szintű különbségek feltüntetésével)

** A keselyű csoport létszámának megfelelően korrigált gyakoriság

*** Négy k.sz., aki nem töltötte ki a standard jelentés-kérdéseket, szintén részt vett a kísérletnek ebben a részében

A jelentésdimenziók elemzése szerint (3. táblázat) a *cselekvés* az általános módban jóval gyakoribb *A keselyűt* olvasóknál, mint *A vándorsólymot* olvasóknál; viszont a *történés módja*, a *terjedelem*, a *helyi minőségek*, az *érzéketi minőségek*, az *ítéletek és értékelések* általános jelentései gyakoribbak *A vándorsólyom* olvasóinál, mint *A keselyűt* olvasóknál. Ami a személyes jelentéseket illeti, a *cselekvés*, az *előzmények és okok*, az *állapot*, az *érzések és érzelmek*, a *kognitív minőségek* gyakoribbak voltak *A keselyűt* olvasóknál, mint *A vándorsólymot* olvasóknál.

Az *állapot*, az *érzések*, a *kognitív minőségek*, valamint az *ítéletek* dimenziói — amelyek Kreitlerék jelentésmo­delljében egymáshoz közel foglalnak helyet — számos okból rászolgálnak figyelmünkre. A jelentés-kérdőív válaszaiban e dimenzióegyüttes az általános módban jóval gyakoribb volt, mint a személyesben. *A keselyűt* olvasók ebből az együttesből sokkal több személyes, mint általános jelentést rendeltek hozzá a szöveghez; viszont *A vándorsólyom* olvasóinál az általános és a személyes mód gyako-

3. táblázat

A szövegekre adott jelentésdimenziók gyakorisága gimnazistáknál

	általános mód			személyes mód		
	K	V	p	K	V	p
Kontextuális utalás	8	11	-	8	4	-
Belefogalási tartomány	0	2	-	0	3	-
Funkció, szándék vagy szerep	0	5	-	0	0	-
Cselekvés és cselekvési lehetőségek	77	43	.01	30	18	-
Történés és végrehajtás módja	2	18	.01	3	4	-
Okok és előzmények	14	14	-	22	2	.01
Eredmények és következmények	19	23	-	20	11	-
Alkalmazási tartomány	55	43	-	17	27	-
Anyag	0	0	-	1	0	-
Szerkezet	0	0	-	0	0	-
Állapot és állapotváltozások	37	33	-	45	19	.01
Súly	0	0	-	0	0	-
Terjedelem	1	15	.01	1	0	-
Mennyiség és szám	7	3	-	2	1	-
Helyi minőségek	1	22	.01	1	4	-
Idői minőségek	9	9	-	2	2	-
Birtoklás és hozzátartozás	1	6	-	1	1	-
Fejlődés	1	0	-	1	0	-
Érzéketi minőségek	1	19	.01	1	2	-
Érzések és érzelmek	23	15	-	40	20	.02
Ítéletek és értékelések	7	24	.01	47	43	-
Kognitív minőségek és cselekvések	27	15	-	31	8	.01

K= A keselyű

V= A vándorsólyom

p= szignifikanciaszint előjelpróbával

risága között nem volt különbség, és *A keselyűt* olvasóknál a személyes mód szignifikánsan nagyobb volt, mint *A vándorsólymot* olvasóknál (lásd a 7. táblázat megfelelő részét). Ugyanakkor a kérdéses együttes a szövegeknek tulajdonított személyes jelentésegységek mértékében jóval felülmúlta a standard kérdőívre adott válaszok arányát, ám az általános jelentésekben hasonló eltérés nem volt észlelhető. Ezenkívül az együttes szerepe teljesen jelentéktelen volt magának *A vándorsólyom* szövegnek a jelentésdimenzióiban; de *A keselyű* szövegben is kisebb volt a szerepük, mint az olvasók személyes jelentéseiben.

Amikor a különböző referensekhez tartozó jelentésegységek gyakoriságát elemezzük, kitűnik, hogy *A keselyűt* olvasóknál az általános jelentésdimenziók aránya teljes összhangban volt azzal, ahogy a szöveg jelentésdimenziói megoszlottak a keselyű, az elbeszélő és az úr között. De a keselyűhöz rendelt személyes jelentések aránya kisebb volt, mint amennyit azok magában a szövegben elfoglaltak. Így a személyes jelentéstulajdonítási folyamatban a k. sz.-ek az emberi aktorok közötti kölcsönhatást élesebben kiemelték, mint a keselyű és az elbeszélő közötti küzdelmet. *A vándorsólymot* olvasóknál a vándorsólyomhoz és a zsákmányhoz rendelt jelentésdimenziók aránya mind az általános, mind a személyes módban hasonló volt ahhoz, ahogy ezek a szövegben megjelentek (4. táblázat).

2. KÍSÉRLET

MÓDSZER

Kísérleti személyek

16 budapesti tanár vett részt; 9 férfi és 7 nő. 10 magyar nyelv és irodalom szakos; 6 biológia, kémia és fizika szakos. Átlagéletkoruk 35 év.

Kísérleti anyag és eljárás

Ugyanaz, mint az 1. kísérletben.

EREDMÉNYEK

Azok a k.sz.-ek, akik utóbb *A keselyűt* és azok, akik *A vándorsólymot* olvasták, a standard kérdőívre egymáshoz hasonló gyakoriságú válaszokat adtak (mint az 1. kísérletben). Az általános módban szereplő jelentésegységek jóval gyakoribbak voltak, mint a személyesben szereplők (5. táblázat).

4. táblázat

Az összgyakorlás százalékos megoszlása a szereplők (vagy tulajdonságuk) szerint a szövegeket olvasó gimnazistáknál

A keselyű csoport

	Szöveg	Személyek	
		Általános	Személyes
elbeszélő	45.3	48.8 (43.0)**	46.9
keselyű	39.1	29.2 (26.0)**	16.8
úr	15.6	18.1 (16.0)**	21.2
szöveg	-	3.7 (3.3)**	14.2

.05 (between 'elbeszélő' and 'keselyű')
 .05 (between 'keselyű' and 'úr')
 .05* (between 'keselyű' and 'szöveg')

A vándorsólyom csoport

	Szöveg	Személyek	
		Általános	Személyes
vándorsólyom	78	81.8	64.1 (22.5)**
zsákmány	22	11.8	6.8 (2.5)**
emberi természet	-	6.2	7.8 (2.7)**
távoli asszociációk	-	-	21.3 (7.5)**

* arányok közötti különbségpróbával

** a több választ adó csoport adatai szerint korrigált gyakorlás

5. táblázat

A standard jelentés-kérdőívre adott jelentésgységek összgyakorlása gimnáziumi tanároknál

<i>A keselyű csoport</i> N= 9	általános: 397	_____	.001*	általános/személyes index: 5.84
	személyes: 68	_____		
<i>A vándorsólyom csoport</i> N= 7	általános: 353 (451)**	_____	.001	általános/személyes index: 6.49
	személyes: 55 (70)**	_____		

* előjelpróba (csak a $p > .05$ szintű különbségek feltüntetésével)

** *A keselyű* csoport létszámának megfelelően korrigált gyakorlás

A keselyűt és *A vándorsólymot* olvasók szövegre adott általános jelentésgyakorlása nagyon hasonló volt. Azonban *A keselyűt* olvasók majdnem azonos mértékben adtak személyes és általános jelentéseket, míg *A vándorsólymot* olvasók általános jelentésgyakorlása jóval meghaladta a személyeset (6. táblázat).

Ebből a szempontból a 2. kísérlet eredményei alapján megegyeztek az 1. kísérletével. Ugyanakkor az 1. és az 5., valamint a 2. és a 6. táblá-

A szövegben adott jelentésegységek összgyakorisága gimnáziumi tanároknál

A <i>keselyű</i> csoport N= 9	általános: 195 személyes: 215	általános/személyes index: 0.90
A <i>vándorsólyom</i> csoport N= 7	általános: 157 (201)** személyes: 62 (79)**	általános/személyes index: 2.54

* előjelpróba (csak a $p > .05$ szintű különbségek feltüntetésével)

** A *keselyű* csoport létszámának megfelelően korrigált gyakoriság

Az állapot — érzés — ítélet — kognitív jelentésdimenzió együttes gyakoriságai és eloszlásai a tanulóknál és a tanároknál

KÉRDŐÍV		
(tanulók)	Általános	Személyes
A <i>keselyű</i> csoport (tanulók)	281 — .01	104 — .02*
A <i>vándorsólyom</i> csoport (tanulók)	291 — .01	73 — .01
SZÖVEGOLVASÁS		
A <i>keselyű</i> csoport (tanulók)	94 — .01	163 — .01
A <i>vándorsólyom</i> csoport (tanulók)	87 (105)**	90 (109)**
KÉRDŐÍV		
A <i>keselyű</i> csoport (tanárok)	83 — .01	17 — .01
A <i>vándorsólyom</i> csoport (tanárok)	77 (98)** — .01	24(31)** — .01
SZÖVEGOLVASÁS		
A <i>keselyű</i> csoport (tanárok)	52 — .01	127 — .01
A <i>vándorsólyom</i> csoport (tanárok)	26 (30)** — .02	48 (61)** — .01
SZÖVEGEK MAGUK		
A <i>keselyű</i> csoport	15 — .05	
A <i>vándorsólyom</i> csoport	5 (6)** — .05	

* előjelpróba (csak a $p > .05$ szintű különbségek feltüntetésével)

** A *keselyű* csoport létszámának megfelelően korrigált gyakoriság

zatokban látható adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy a standard kérdőívre adott jelentésegységek átlagos gyakorisága nem tért el a gimnáziumi tanulók és a tanárok között, viszont a tanárok átlagosan kétszer annyi egységet adtak a szövegekre — mind az általános, mind a személyes módban. A négy kiemelt jelentésdimenzió összevont adatai lényegében megegyeznek az 1. kísérletben tapasztalt fő tendenciával (lásd 7. táblázat).

MEGVITATÁS

A kérdéses jelenség világos: az irodalmi szöveg több személyes, de nem több általános jelentést vált ki, mint a magyarázó-leíró szöveg, függetlenül attól, hogy a szövegekhez rendelt jelentések gyakorisága a különböző iskolázottságú és életkorú k.sz.-eknél mekkora volt.

Az eredmények mérlegelésekor fontos rámutatni arra, hogy az olvasók válaszára épülő irodalomkritikai irányzat hatása Magyarországon (ellentétben az Egyesült Államokkal) — nem számítva a szakértők szűk körét — majdnem figyelmen kívül hagyható. A gimnáziumokban manapság is az irodalomtörténetre épített irodalmi oktatás a meghatározó. És az ön-reflexióra összpontosítás még a felsőfokú irodalomoktatásban sem szokásos. Ebben az értelemben a postmodern korszak (HOLLAND, 1983) a látótéren kívül esik. Vagyis pillanatnyilag igen valószínűtlen, hogy az olvasók alkotják a jelentést és hogy a tanulók bármire személyes válaszokat adnak, mint PRATT (1986) felveti. (Ebből a szempontból igen meggyőzőek a standard kérdőíven kapott válaszok is.) Adataink azt jelzik, hogy az adott körülmények között az általános jelentéstulajdonítás szigorúan követi azt, amiről a szöveg szól (kommunikál), és ezek a viszonyok még a személyes jelentéstulajdonítási folyamatban sem jelentéktelenek. Ezért túlságosan kategorikus azt állítani, hogy „a szöveg szigorú vagy automatikus értelemben nem indít el előrelátható kognitív folyamatokat, sem nem határozza meg eredményeiket” (SCHMIDT, 1991, 276).

Természetesen anélkül, hogy feltételeznénk pontos vagy automatikus beindító hatást, a szöveg szerepe az olvasó kognitív folyamataiban és eredményeikben bizonyos mértékig előrelátható. Ugyanakkor adataink mellett szólnak, hogy az irodalmi szöveg, amelyet az olvasók maguk is irodalminak élnek át, ugyanolyan tárgyú nem irodalmi szövegnél bizonyosan alkalmasabb annak megtanítására, hogyan konstruáljunk személyes válaszokat, és — összhangban az európai típusú narratív kultúra szemléletével és hagyományaival — elvileg nincs akadálya, hogy ezt a feldolgozási módot kiterjesszük „bármire”, helyzetünktől és motivációnktól függően.

Egyébként a válaszok globális tartalmát tekintve érdekes, hogy nagyon kevés irodalmi, de sok magyarázó szövegolvasó volt (főleg a gimnáziumi tanulók között), akik a jelentést a szöveg többé-kevésbé pontos leírásával azonosították. Szerintük a szöveg jelentése maga a szöveg tárgya — és ennél többet nem lehet mondani. *A keselyűt* olvasók főleg a társadalom, a természet vagy az ember helyzetére; a szöveg életfilozófiájának kiugró jegyeire vagy a szereplők pszichológiai jellemzőire fókuszáltak. Más szóval, hermeneutikai értelemben a megértés előfeltételeit elaborálták, amelyek szükségszerűen személyes értelmezéseket hoznak magukkal. *A vándorsólyom* ezt nem követeli meg: a magyarázó szöveg ily módon nem hívja ki olvasóját, noha a szereplők (a ragadozómadár) képességei és eljárásai több alkalmat adtak idioszinkrátikus válaszokra.

A kétféle jelentéstulajdonításra vonatkozó adataink pontosabb jelentésén tűnődve, Moffet elgondolása idéződik fel bennünk. Moffet azt a gondolatot veti fel, hogy a művészi alkotások személyekként tekinthetők, azaz a műalkotások személyes tulajdonságokat testesítenek meg. Lelki állapotot, jellemvonást, attitűdöt, személyközi kapcsolatokat. „A műalkotások jelentésének vizsgálata a személyészlelés területének része lehetne, amikor is a vizsgálat nem a műalkotás létrehozójára irányulna, ahogy a személyészleléssel foglalkozó kutatásban is a vizsgálati anyag magára a jelenlévő ingerre s nem annak történeti komponenseire irányul” (MOFFET, 1983, 415.).

KREITLER és KREITLER (1990) nagyszámú k.sz.-lyel a standard jelentés-kérdőív mellett átfogó személyiségleírt is készítettek és a korrelációs elemzések eredményeit az egyes jelentésváltozók szempontjából dolgozták fel. Vagyis maguknak a jelentésváltozóknak jellemezték a személyiségpszichológiai megnyilvánulásait, mintha azok önálló entitások lennének. Ez a jellemzés a kezünkre játszik, hogy eredményeinket ebben a keretben is értelmezzük.

Egyrészt a viszonytípusok és a jelentésmód, másrészt a jelentésdimenziók területén észlelt jellegzetességekre vagyunk tekintettel.

Láthattuk, mind az irodalmi, mind a nem irodalmi olvasást hasonló mértékben jellemzi az általános mód (elsősorban az attributív viszonytípusok alapján), amely viszont együttjár a realisztikus, gyakorlati magatartással és a kognitív tevékenységgel. Ez azonban az irodalmi olvasásban — eltérően a nem irodalmitól — hasonlóan jelentős mértékben párosul a személyes móddal (elsősorban a példázó-illusztratív viszonytípus alapján), amely együttjár a személyes-szubjektív megközelítéssel, az inkább érzésre,

mint gondolkodásra támaszkodó mentális működésmóddal, érzelmi fogékonysággal, kreativitással és elfordulással a közvetlen valóságtól.

Az irodalmi szöveg olvasása nyomán adott személyes jelentéseken belül azokra a jelentésdimenziókra összpontosítunk, amelyek „viselkedése” mindkét kísérletben jellegzetes volt. Ezt az együttest az *állapot*, az *érzések* és az *érzelme*k (elsősorban a referens által kiváltottak), az *ítéletek* és az *értékelések* (a referensre vonatkozók) és a *kognitív tevékenységek* alkotják.

A következő jegyek járnak velük általában (Kreitlerék szerint).

Állapot: szociálisan szabályozott tendencia a rigiditásra, fogékonyság külső kulcsingerekre, nagyfokú intolerancia a kétértelműsége, nagyfokú maszkulinitás, élménykeresés, tendencia belső kontrollra.

Érzések: meleg emocionális reagálás, törődés affektív személyközi viszonyokkal, növekvő érzelmi feszültség, nagyobb könnyedség az érzelmi, mint a nem érzelmi kulcsingerekre adott válaszokban, félelem és szorongás, a kétértelműség eltűrése.

Ítéletek: saját elgondolásaink kritikai kezelése, szkeptikus attitűd, hangsúly az értékeléseken, morális standardok figyelembe vétele, ragaszkodás belső értékekhez, büntudat, szabályok betartása, fogékonyság a helyeslésre és helytelenítésre, radikális magatartás szociális és politikai kérdésekben, nagyfokú femininitás.

Kognitív tevékenységek: kognitív éberség, gazdag belső képzeleti élet, ábrándozás, törődés a belső inputokkal, támaszkodás az intuícióra.

Szembeszökő, hogy az egyik jelentésdimenzióval járó tulajdonságok olykor inkonzisztensek a másikéival, vagy éppen ellentmondanak azoknak. Az együttes profil meglehetősen heterogén. Bizonyos, az irodalmi olvasás komplexebb jelentéstulajdonítással jár, mint a nem irodalmi, magyarázó szövegolvasás. Bizonyos az is, hogy „énvonatkózású” jelző nemcsak a személyes-szubjektív megközelítés viszonylag magas fokában mutatkozik meg, hanem a realisztikus-gyakorlati magatartással, valamint jelentős morális, szociális, politikai felelősséggel is összekapcsolódik. Az irodalmi olvasást a jelentős érzelmi fogékonyság kognitív tevékenységgel együtt jellemzi, az ábrándozástól a kritikai-analitikus gondolkodásig. Avagy másképpen: az elsődleges folyamatgondolkodástól a másodlagosig. Várható, hogy ha a kétértelműség iránti tolerancia válik uralkodóvá, segít az ellentmondásos tulajdonságokat egységbe szervezni.

A kézirat elfogadva: 1992. október

IRODALOM

- BLACK, J. B. and SEIFERT, C. M., 1985, The psychological study of story understanding, In: COOPER, C. R. (ed.), *Researching Response to Literature and the Teaching of Literature*, Norwood, NJ: Ablex, 190—211.
- HALÁSZ, László, 1986, Jellemábrázoló irodalmi mű (és nem irodalmi változatai) befogadása az empátia és attribúció szempontjából, In: HUNYADY, Gy. (ed.), *Pszichológiai Tanulmányok*, 16, Budapest, Akadémiai Kiadó, 275—354.
- HALÁSZ, László, 1990, Hatás és ráemlékezés az irodalmi szövegfeldolgozásban, *Pszichológia*, 10, 4, 523—561.
- HOLLAND, N. N., 1983, Postmodern psychoanalysis, In: HASSAN, I. and HASSAN, S. (eds.), *Innovation/Renovation, New Perspectives on Humanities*, Wisconsin, Wisconsin University Press, 291—309.
- KINTGEN, E. R. and HOLLAND, N., 1984, Carlos reads a poem, *College English* 46, 478—491.
- KREITLER, S. and KREITLER, H., 1968, Dimensions of meaning and their measurement, *Psychological Reports*, 23, 1307—1329.
- KREITLER, H. and KREITLER, S., 1976, *Cognitive Orientation and Behavior*, New York, Springer.
- KREITLER, H. and KREITLER, S., 1978, Art therapy: quo vadis? *Art Psychotherapy*, 5, Pergamon, 199—209.
- KREITLER, S. and KREITLER, H., 1990, *The Cognitive Foundations of Personality Traits*, New York, Plenum.
- MOFFET, L. A., 1975, Műalkotások mint személyek: a művészetpszichológia új kutatási iránya, In: HALÁSZ, L. (ed.), *Művészetpszichológia*, Budapest, Gondolat, 412—420.
- PRATT, M. L., 1986, Interpretive strategies / strategic interpretations: on Anglo-American reader-response criticism, In: ARAC, J. (ed.), *Postmodernism and Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 26—54.
- SCHANK, R. C., 1982, *Dynamic Memory, A Theory of Reminding in Computers and People*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SCHMIDT, S. J., 1991, Text understanding, — A self — organizing cognitive process, *Poetics*, 20, 273—301.
- SEIFERT, C. M., ABELSON, R. P., MCKOON, G., 1986, The role of thematic knowledge structures in reminding, In: GALAMBOS, J. A., ABELSON, R. P. and BLACK, J. B. (eds.), *Knowledge Structures*, Hillsdale, N.J., Lawrence Erlbaum, 185—209.

LÁSZLÓ HALÁSZ

GENERAL AND PERSONAL MEANING IN LITERARY UNDERSTANDING

The paper reports about two studies in which a meaning questionnaire constructed by Kreitler and Kreitler, moreover a literary and expository text of the same topic and length were used to measure the meaning dimensions and their mode in the subjects' responses. The subjects' task was to put down the general (lexical) and personal meanings of the items of the meaning questionnaire, and of the text in three parts. In one of the studies secondary school students, in the other one secondary school teachers were took part in; all of them responded to the meaning questionnaire, but only half of them read the literary, the other half the expository text in both groups.

While the frequency of the general mode in the meaning questionnaire was significantly higher than the personal mode, and that was the case with the expository text as well, the literary text aroused more personal, but not general, meanings than did the expository text, independently of the fact that the frequency of meanings assigned to both texts was relatively high or low on account of the different levels of education among subjects (in connection with their different ages).

1. melléklet

Egy könyvben olvasható szöveg első része a következő:¹

Keselyű volt, az vagdosta lábamat. Csiznámát, harisnyámát letépte, magába a lábamba vágott már mindannyiszor. Lecsapott, aztán többször nyugtalanul körülrepült, majd folytatta munkáját. Arra jött egy úr, nézte egy darabig, aztán megkérdezte, miért tűröm a keselyűt.

— Hiszen védtelen vagyok — mondtam —, jött, és vagdosni kezdett, természetesen el akartam kergetni, még fojtogatni is próbáltam, de az ilyen állapotban roppant erő van, az arcomba akart ugrani egyszer, inkább feláldoztam hát a lábam. Most aztán már csaknem széttépte.

A szöveg második része:

— De hát hogy tűri ezt a kínzást — mondta az úr —, egyetlen lövés, és a keselyűnek vége.

— Igaz ez? — kérdeztem. — És ön megtenné?

— Szívesen — mondta az úr —, csak haza kell mennem a puskámért. Tud várni egy félórát?

— Nem tudom — mondtam, s egy pillanatra megdermedtem a fájdalomtól, majd azt mondtam:

— Kérem, próbálja meg mindenesetre.

— Jó — mondta az úr —, sietek.

A szöveg harmadik része:

A keselyű nyugodtan végighallgatta beszélgetésünket, pillantása ide-oda járt az úr meg köztem. Most láttam, mindent megértett, felröppent, messze hátrahajolt, hogy lendületbe jöjjön, s aztán mint egy dárdavető, a számon át mélyen belém vágta a csőrét. Hátrazuhanomban felszabadultan éreztem még, ahogy belefulladás minden mélységet kitöltő, minden partot elárasztó vérembe.

2. melléklet

Egy könyvben olvasható szöveg első része a következő:

A vándorsólyom egyike annak a néhány ragadozó madárnak, amely repülő zsákmányra vadászik. Ehhez a mutatványhoz rendkívül pontos, szinte eredményodpercnyi pontosságú időzítés, erő és gyorsaság szükséges. A vándorsólyom rendszerint igen magasra száll és onnan fürkészi vadászterületét. A nagy magasság ellenére a madár tökéletesen ura a támadásnak.

A szöveg második része:

A zuhanórepülés utolsó, vízszintessé váló szakasza teszi lehetővé a zsákmány leütését anélkül, hogy a sólyom maga is megsérülne. Ha a zuhanás egészen a célig tartana, a támadó sólyom lendületénél fogva olyan erővel ütközne a zsákmányba, hogy elkerülhetetlenül eltörnének a lábai. A zuhanásból vízszintessé váló repüléskor a megfeszített lábbal a galamb hátának való ütközés olyan, mint egy villámgyors, erős ütés, és rendszerint megöli a galambot. Ha mégsem, akkor is a földre taszítja, ahol aztán végez vele.

A szöveg harmadik része:

A nagyobb testű zsákmány nem mindig pusztul el a levegőben. A sólyom ilyenkor a megsebesült, sokkos állapotban levő áldozatot megragadja és leszáll vele a földre, ahol erős, görbe csőrével elroppantja a madár nyakát. A megölt zsákmánynak rendszerint letépi a fejét, melléről kitépkedi a tollakat és a hasüregét nyitja fel. Gyakran lecsipkedi fejről az ehétő részeket, és megeszi a belső részeket, mielőtt olyan helyre vinné, ahol kényelmesebben elfogyaszthatja.

1 Az egyes részeket a k.sz.-ek értelemszerűen külön kapták meg, és csak válaszaik után ismerkedhettek meg a következő résszel.

3. melléklet

Válaszok a kérdőív egy tételére:

tenger (óceán)

víz = anyag	}	attributív viszonyok; általános mód
sós = érzékleti minőségek		
nagy = terjedelem		
kontinensek között = helyi minőségek	}	példázó-illusztratív viszonyok; személyes mód
örök elbúvóltás és erő = állapot és állapotváltozások		
vonzódás = érzések és érzelmek		

A szövegek maguk

A keselyű

körülrepült = cselekvés
 többször = mennyiség és szám
 nyugtalanul = állapot és állapotváltozások
 egy pillanatig = idői minőségek
 megdermedtem a fájdalomtól = következmények és eredmények
 megértette = kognitív minőségek és cselekvések
 Az egységek három referensre vonatkoznak: keselyű, elbeszélő és úr; mindegyik személyes módban van.

A vándorsólyom

ragadozó madár = kontextuális utalás
 egyike a néhánynak = mennyiség és szám
 vadászik = cselekvés
 erős, görbe csőrrel elroppantja = történés és végrehajtás módja
 Az egységek a vándorsólyomra és a zsákmányra vonatkoznak; mindegyik általános módban van.

Válaszok a szövegekre:

lelőtte = cselekvés	}	általános mód
a keselyűt = alkalmazási tartomány		
szüksége van fegyverre = előzmények és okok	}	személyes mód
nem békülhet ki ezzel = érzések és érzelmek		
filozófiai szinten = kognitív minőségek		
az élet minden formája		
szent és sérthetetlen = ítéletek és értékelések		
tökéletesen igaza van = ítéletek és értékelések	}	általános mód
le kell lőnie = cselekvés		
Cipollát = alkalmazási tartomány	}	általános mód
a cselekedet hatékony = következmények és eredmények		
pontosság = állapot	}	személyes mód
a génekben van = birtoklás és hozzátartozás		
szinte fenyegető = érzések és érzelmek		
hozzáértő és ihletett = ítéletek és értékelések		

A válaszok kategorizálásában tehát a k.sz.-ek által adott minden jelentésegység, amely alapján megegyezett a szöveg meghatározott részével, az általános módhoz tartozott, függetlenül attól, hogy a szövegben általános vagy személyes módban jelent meg. A k.sz.-ek választását csak akkor tekintettük személyes módhoz tartozónak, amikor az egységek valami többletet, szubjektív benyomást, véleményt vagy értelmezést tartalmaztak, amely nem volt megtalálható magában a szövegben.